

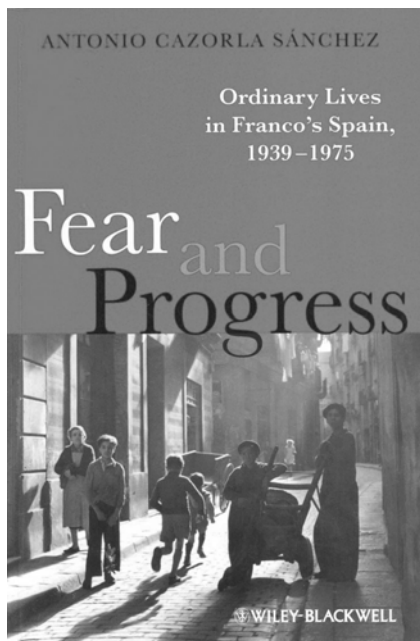
sednik društva Narodna galerija Ivan Zorman. Zaradi napetosti odborniki niso bili več pripravljene sodelovati. Prvi je odbor zapustil Cankar. Dokončni prelom v delovanju Narodne galerije je bil novi odbor, izvoljen 2. junija 1928. V njem je bilo malo odbornikov iz preteklih let. Avtorica svoj prispevek sklene s podatkom o izdaji gradbenega dovoljenja in sklepa ljubljanskega magistrata o razdelitvi prostorov v Narodnem domu med Narodno galerijo in Sokolom (avgusta 1928). V novih prostorih Narodnega doma je imela Narodna galerija boljše pogoje za delo, s čimer so bili izpolnjeni pogoji za profesionalizacijo in centralizacijo umetnostnih zbirk.

Željko Oset

Antonio Cazorla Sanchez, *Fear and Progress - Ordinary Lives in Franco's Spain, 1939-1975*, Malden : Wiley-Blackwell, Chichester 2010

Španski zgodovinar Antonio Cazorla Sanchez, sicer izredni profesor na Oddelku za zgodovino Univerze v Trentu (Ontario, Kanada), je v neki metodološki razpravi o kulturni zgodovini slikovito zapisal, da je "... *preteklost tuja država, zgodovina pa potni list, s katerim po tej državi potujemo*".¹ Po tej "državi" se Cazorla "sprehaja" z izročilom treh generacij šol analov, ki poskušajo orisati določeno družbo v nekem časovnem razponu v vsej svoji kompleksnosti in na tak način ujeti "duha časa". Sanchez dognanja politične ter gospodarske zgodovine spretno kombinira s t. i. pogledom "od spodaj" značilnim za historično antropologijo, socialno zgodovino in kulturno zgodovino. Zanimajo ga družbeni procesi; urbanizacija, migracije, socialne spremembe, evolucija mentalitet, družbenih norm, vedenjskih vzorcev in spremembe vsakdanjega življenja običajnih ljudi. Ob preletu avtorjevega raziskovalnega opusa najdemo raznovrstne teme s področja kulturne in socialne evolucije družb Evrope 20. stoletja, predvsem pa se posveča rodni Španiji in njeni specifični totalitarni izkušnji. Monografija *Fear and Progress - Ordinary Lives in Franco's Spain 1939-1975* (Strah in napredek - Običajna življenja v Frankovi Španiji 1939-1979) predstavlja nekakšno sintezo njegovih dosedanjih raziskav.

Med letoma 1936 in 1939 je Španijo pretresala agonija državljanske vojne in ko

¹ Antonio Cazorla Sanchez, *The New Cultural History - and You*. V: *History Today*, History Review Issues, marec 2008, št. 60, str. 40-41. Dostopno na: <http://www.historytoday.com/MainArticle.aspx?m=32581&amid=30254053> (8. 3. 2010)

se je prah bojev dokončno polegel, si marsikdo ni predstavljal, da bo zmaga generala Francisca Franca "El Caudilla" nad kratko živečo republikansko vlado vodila v štiri desetletja dolgo diktaturo. Avtor s pričujočo študijo prikazuje pestrost družbenih posledic te pogosto neodgovorne in represivne Frankove diktature. S spretnim prepletanjem uradne oblastne retorike in dejanskim dogajanjem, ki se avtorju razodevajo ob intimnih usodah posameznih ljudi, avtor "lovi" tako izmuzljivo resnico ali če citiram še enega "prvaka" socialne zgodovine Stanleya Paynea: "*Antonio Cazorla Sanchez uspe na zelo edinstven način ujeti vso kompleksnost in kontradiktornost življenja prebivalstva Španije pod Frankovo vladavino. Knjiga prodira pod površino politike in vladajoče oblasti zato, da se sooči z življenji običajnih ljudi in s tem pomaga pri odstiranju novih pogledov na Frankovo vladavino.*"² V uvodnem poglavju z naslovom *Običajni Španci v neobičajnih časih*, tudi prek orisa lastne zgodbe, jasno opredeli, komu je tokrat ponudil možnost spregovoriti o zgodovini Frankove Španije. Ravno ti "običajni" ljudje, v tradicionalnem zgodovinopisju prezrte anonimne množice, so po njegovem mnenju glavni nosilci vsakdanjega življenja in soustvarjalci zgodovine.

Študija je razdeljena v pet smiselno koncipiranih sklopov, od katerih vsak predstavlja določeno obdobje diktature in zanj značilne pojave. V prvem poglavju se je tako avtor posvetil značilnostim povojne politike strahu, tj. državnega terorja in represije ter njenih vplivov na družbo. Frankova diktatura je, podobno kot druge totalitarno-avtoritarne ideologije, temeljila na represiji, lažeh in manipulacijah. Španci so se bili prisiljeni odpovedati temeljnim človekovim pravicam in svoboščinam v zameno za mir, ki pa ni bil nič več kot le režimska manipulacija strahu množic pred ponovitvijo grozot državljanske vojne. Režimska propaganda tudi ni iskala sprave, temveč je s stalnim opominjanjem na grozote državljanske vojne vzpodbujala nestrpnost in opozarjala, da Španci ne znajo živeti v miru in da jim je zato potrebno vladati z železno roko. Povojna Frankova Španija je bila družba diktatorja, ki je kolektivno bolečino ljudstva zlorabljal za ohranjanje lastne moči. V procesu manipuliranja s preteklostjo pa je vztrajno brisal spomine žrtev diktature. S slovesnostmi in potvarjanjem zgodovine je režim vztrajno dokazoval, da je El Caudillo tisti, ki je državi prinesel mir in blagostanje ter državo obvaroval pred vrtnicem druge svetovne vojne. Takšno javno mnenje ni bilo težko vsiljevati apolitičnim španskim množicam, saj so morale večino svojega časa posvečati boju z vsakdanjo revščino in lakoto. Z represijo je režim dosegel drugo zmago nad republikanci, politična opozicija je bila zatrta, upanje na ponovno uvedbo demokracije uničeno. Franko je vladal nad razbito in individualizirano družbo. Ljudstvo je popolnoma izključil iz sistema odločanja, niso si več drznili dvomiti o političnih in družbenih vprašanjih. Strah je preprečeval javno razpravo o usodi lastnine tisočih pobitih ali zaprtih republikancev. Molk ob represiji nad premaganimi je iz kolektivne zavesti izbrisal številne ujetnike, pobite, razlaščene ter 300.000 Špancev (str. 38), ki so po vojni bežali v izgnanstvo (večina v Francijo, drugi v latinsko Ameriko, predvsem v Mehiko). V ozračju negotovosti in strahu je lahko Franko brez večjih težav vsiljeval željeno politično in družbeno agendo.

Drugo poglavje analizira družbene posledice zgrešenih gospodarskih politik v obdobju izrazite avtarkije (med 1939-1952). Franko je po vzoru drugih fašističnih

² Cazorla Sanchez, Fear and Progress, hrbtna stran knjige.

režimov zavrnil ameriško in britansko gospodarsko pomoč, država se je močno vpletala v gospodarstvo, regulirala trg, uvoz in izvoz, vse to pa je vodilo v upadanje moči gospodarstva, ububožanje in bedo. Mit, da je bila Španija med drugo svetovno vojno oaza miru in stabilnosti, avtor postavi na laž, saj je ta "Frankov mir" dejansko pomenil bedo za milijone običajnih Špancev. Brez vpliva na politiko in ustrahovani so bili izpostavljeni izkoriščanju, lakoti in bedi. Frankova "tiha lakota" v zgodnjih štiridesetih letih je najbolj prizadela tiste, ki niso proizvajali hrane, niso imeli svoje lastnine, in tiste, ki so bili zaposleni le začasno ali pa so bili brezposelni. To pa je bila takrat večina. Študija iz leta 1941 npr. jasno kaže razsežnosti lakote s podatki, da je bil povprečni primanjkljaj v prehrani Špancev 61,5% maščob, 66,2% ogljikovih hidratov in 66% kalorij. Še leta 1955 je bila povprečna potrošnja kalorij 10% manjša kot tista iz leta 1935 (str. 58). Lakota in beda sta bili posledici korumpiranega sistema in Frankove gospodarske neučinkovitosti in ne tega, kar je ves čas poudarjal režim - državljanske vojne, druge svetovne vojne, pomanjkanja, suše in mednarodnih bojkotov. Hrane in sredstev je bilo dovolj za vse, problem je bil v nepravični razdelitvi. Medtem ko so milijoni povprečnih Špancev stradali, so mastno služili delodajalci, ki so kovali dobičke na račun vedno številčnejše poceni delovne sile, večji kmetje in veleposestniki, falangisti, uradniki ter banke pa so bogateli na obsežnem črnem trgu. Avtarkija je povzročila izgubo več kot desetletja gospodarske rasti. Španske predvojne stopnje proizvodnje niso bile dosežene vse do zgodnjih petdesetih let, kljub temu so običajni ljudje živeli in preživeli.

Drugo področje, na katerem je diktatura povzročila veliko družbene škode, je bil izobraževalni sistem. Po avtorjevem mnenju s tega vidika (poleg Salazarjeve Portugalske) Španija nima ustrezne vzporednice v Zahodni Evropi. Medtem ko so drugod po Evropi krepili izobraževalne sisteme kot del "socialnega pakta", so tu sredstva v veliko večji meri namenjali krepitvi oboroženih sil. Res je sicer, da je Franko že podedoval slabo razvit izobraževalni sistem. Leta 1900 naj bi bilo nepismenih kar 64% Špancev. Stopnja se je do leta 1930 zvišala na 44%, leta 1950 še za dodatnih 15%. Odstotek otrok, ki niso redno obiskovali šole, je bil leta 1940 46,9% in leta 1950 35,7% (str. 89-90). Vendar pa avtor ključ za namerno zapostavljanje izobraževalnega sistema vidi v Frankovi želji po ohranjanju obstoječe socialne in politične neenakosti. Do konca šestdesetih je bila dobra izobrazba rezervirana le za premožne sloje, ki so lahko otroke pošiljali v privatne katoliške šole. Odstotek srednješolskih otrok in študentov je bil ves čas med vsemi industrializiranimi državami eden izmed najnižjih. Še leta 1965 je srednje šole obiskovalo samo 18,6% otrok starih med 11 in 16 let. Leta 1970 pa je samo 9,2% mladih (med 20-24 let), obiskovalo univerze. Poleg zanemarjanja vlaganj v infrastrukturo in izobraževalni kader je režim temeljito pazil na vsebino šolskega kurikularna, saj je ta predstavljal sredstvo za vpeljevanje konservativnih katoliških vrednot, šovinističnega nacionalizma, seksizma in razrednih predsodkov. Načela Frankovega pristopa k izobrazbi so sledila submisivnosti, križarskemu pohodu proti "racionalizmu" in fizičnemu kaznovanju v skladu s sloganom "Letters go down better with blood" (str. 92).

Težkim obdobjem Frankove diktature so se poskušali številni Španci izogniti z migracijami. Te so predstavljale še enega izmed davkov, ki so jih zaradi gospodarskih politik in represije režima plačevali najrevnejši in nasprotniki režima.

Prvi val povojnih migrantov se je selil v Latinsko Ameriko, predvsem v Argentino in Venezuelo. Drugi in tretji val pa sta bila posledica gospodarskih vzrokov. Ključno obdobje urbanizacije je bilo med letoma 1950 in 1960, ko naj bi se samo v Madrid in Barcelono iz okoliških območij priselilo 2,8 milijona ljudi. Najbolj se je populacija zmanjšala v notranjosti in na jugu, tako je samo provinca Jaen izgubila 400.000, Granada 334.000 in Cordoba 321.000 ljudi. Rezultat teh notranjih migracij je bil, da je leta 1975 vsak četrti Španec živel v kraju, kjer ni bil rojen (str. 96). Španski kmetje so, namesto da bi obdelovali zemljo, sedaj delali v tovarnah. Leta 1950 je kmetijski sektor predstavljal 46% delovne sile, do 1970 le še 22,2% (str. 96). Migracije so spreminjale demografsko in družbeno podobo, kmečki priseljenci so postajali sosede meščanov. Revni in anonimni ljudje, živeči blizu družbenega dna, so poselili hitro rastoča predmestja brez ustrezne infrastrukture in sanitarnih pogojev. Urbanizacija je spreminjala identitete, odnose in družbene vzorce, hkrati pa je pomenila potencial za nove kulturne in politične konflikte. Vzoredno z urbanizacijo je potekal proces migracij v Evropo. Ta tretji val migracij v Nemčijo, Francijo in Švico je bil posledica novih priložnosti na kontinentu ter recesije v Španiji zaradi neuspešno izvedene reforme v petdesetih letih. Migracije v tujino so seznanjale ljudi z novim družbenopolitičnimi oblikami in vrednotami ter krepile kritiko Frankove diktature.

Frankizem je bil fundamentalistični režim, ki je javno moralo polagal v roke Katoliške cerkve. Gospodarski, družbeni in demografski procesi pa so prispevali k spreminjanju konservativnih vrednot, mentalitete, odnosov in načina življenja. Konservativna moralna podstat se je začela krhati ob vprašanih družine, vloge žensk, splava, plesa, javnih kopališč, turizma itn. Katoliška cerkev je bila nepripravljena na spopad z novimi družbenimi in moralnimi izzivi in je potrebovala precej časa, da se je začela prilagajati. Dokler se retorika Cerkve ni prilagodila, je bil razkorak med zapovedanim ravnanjem in dejanskimi občutki ljudi velik. To prilaganje pa je Cerkev, prej zvesto privrženko Frankovega režima, pripeljalo do samoizpraševanja in nato v odkrit spor z režimom.

Po težkem obdobju avtarkije so se Španci, tako Cazorla, od ostalih zahodnoevropskih družb razlikovali na treh ravneh, in sicer po tem, "... *kar so jedli, posedovali in kupovali*". Gospodarski razvoj nakazuje delež BDP-ja namenjenega prehrani, ki je s 35% leta 1954 padel na 24% leta 1975 (str. 149). O pravi potrošniški družbi pa lahko začnemo govoriti od zgodnjih šestdesetih let, 15 let za preostalo Zahodno Evropo. Španci so lahko vedno več denarja namenjali luksuznim dobrinam. Leta 1960 je imelo npr. televizijski sprejemnik le 1% gospodinjev, 6 let kasneje že 32%. Leta 1960 je imelo hladilnike 19% gospodinjev, 6 let kasneje 36% gospodinjev. Povečala se je notranja mobilnost ljudi, lahko so si privoščili priljubljene vespe in osebne avtomobile. Delež gospodinjev z avtomobili s 4% leta 1960 naraste na 35% leta 1971 (str. 152). Potrošništvo je spreminjalo vsakdanje življenje ljudi. Povečal se je npr. delež kadilcev, zlasti kadilk. Izboljšala se je higiena v skladu z reklamo: "Pepe, rada te imam, a če boš uporabljal Colgate, te bom ljubila še bolj". Spreminjale so se aktivnosti prostega časa. Na začetku diktature je bila večina aktivnosti javnih, npr. delež Špancev v kinih je bil drugi najvišji, zaostajal je le za ZDA (str. 155). Sčasoma pa so se ljudje iz javnih prostorov umaknili v dnevne sobe, pri čemer sta radio in TV odigrala odločilno vlogo. Po drugi strani pa sta ta medija Špance združevala, pomagala razvijati novo

samopodobo in nov koncept dolžnosti ter solidarnosti. TV je usmerjala ljudi v želeno obnašanje, predstavljala je nove možnosti življenjskega standarda, tuje kulture in vrednote. Postala je pravi družbenokulturni fenomen. Režim je hitro prepoznal njeno moč in jo začel uporabljati za neposredno ali subtilno politično propagando. Družbene vrednote in pričakovanja ob koncu diktature so bile zelo različne od tistih iz leta 1940. V šestdesetih letih so se temeljne moralne in kulturne vrednote frankizma vedno bolj oddaljevale od vrednot mlajših in više izobraženih slojev. Režimski avtoritarni diskurz, nespremenjen od nastanka, je trčil ob mnenje Špancev, ki jih je bolj zanimalo, kako bi lepše živeli. Tudi na račun političnega bistva sistema, ki je vedno bolj postajal relikv preteklosti. Ljudje so od države, njenih institucij, gospodarstva in od lastnih življenj pričakovali več. V družbenem, kulturnem in političnem pogledu so želeli postati del Evrope, to pa je neizogibno vodilo v spremembo političnega sistema.

V zadnjem poglavju se je Cazorla posvetil raznolikosti družbenopolitičnih procesov v zadnjih letih diktature, ko so se nad režim že zgrinjali temni oblaki in ko je Frankov fizični propad odpiral nove poti. Španci so se osvobodili strahov in bremen preteklosti ter zasejali seme za miren prehod v demokracijo, ki se je nato odvil med letoma 1975 in 1977. Znaki o živahnejši politični mobilizaciji množic so bili sicer opazni že v zgodnjih šestdesetih, ko je bila podpora režimu že precej na preizkušnji. Falanga je postajala vedno manj priljubljena. Odsotnost primernih strategij za konstruktiven dialog med ljudmi in režimom je ustvarjala razmere rastoče zmede in ozračje politične in kulturne krize. Pojavljati so se začeli socialni in delavski nemiri. Ljudje so stremeli za demokracijo in gospodarskim napredkom, ki so ga videli drugod po Evropi. Pojav ETE in začetek baskovskega upora od leta 1961 je primer prebujenega političnega duha (str. 205). Režim je začel proti koncu diktature na različnih ključnih področjih izgubljati homogenost, v odgovor pa se je zatekel k takrat že preživelim represivnim metodam. Gibanje od pasivnosti k političnem pluralizmu v šestdesetih in sedemdesetih je imelo namreč korenine ravno v zavračanju nasilja in represije. Politična kultura rastoče manjšine je bila v vedno večjem konfliktu z avtoriteto. Ko je politično erozijo režima še dodatno pospešila izguba podpore Katoliške cerkve, je bila pot demokratizaciji odprta.

Cazorla si je z orisom družbe v času Frankove diktature zastavil zahtevno nalogo, ki pa jo je izpeljal izjemno uspešno. Z res impresivno bibliografijo, pregledanimi arhivi, gospodarskimi, sociološkimi in drugimi raziskavami mu je uspelo prikazati kompleksne družbene procese in trende v razvoju španske družbe od konca državljanske vojne do demokratične tranzicije. Po drugi strani pa ves čas daje besedo številnim "anonimnežem", ki prek spominov in zapiskov omogočajo vpogled v intimna občutja in doživljanje Frankove Španije. S takšnim pristopom k analizi družbenih posledic španske različice totalitarnega sistema razgali pravo bistvo režima in uspešno razbije ustaljene poglede na preteklost Španije. Ob prebiranju monografije se stalno vsiljujejo vzporednice s povojno socialistično Slovenijo, zato si tudi v našem zgodovinopisju močno želimo tako kompleksno zastavljene in dobro izpeljane socialnozgodovinske študije slovenske družbe.

Žiga Koncilijska